

Судовий захист як пріоритетна форма правозахисної діяльності в Україні

П. С. Корнієнко,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Національної академії статистики, обліку та аудиту

Висвітлюються питання судової форми захисту прав і свобод людини і громадянина як важливої частини правозахисної діяльності в Україні. Аналізуються положення процесуального законодавства, порівнюються підходи до закріплення можливості звернення особи до суду для захисту прав і свобод. Досліджуються теоретичні погляди на судовий захист як частину правозахисного механізму в Україні. Особливу увагу автор звертає на конституційну реформу правосуддя в Україні, особливості її впровадження та вплив на можливості судового захисту прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: правозахисна діяльність, права і свободи людини і громадянина, судовий захист, органи судової влади, конституційна реформа правосуддя.

Корниенко П. С. Судебная защита как приоритетная форма правозащитной деятельности в Украине

Освещаются вопросы судебной формы защиты прав и свобод человека и гражданина как важной части правозащитной деятельности в Украине. Анализируются положения процессуального законодательства, сравниваются подходы к закреплению возможности обращения человека в суд для защиты прав и свобод. Исследуются теоретические взгляды на судебную защиту как часть правозащитного механизма в Украине. Особое внимание автор обращает на конституционную реформу правосудия в Украине, особенности ее внедрения и влияние на возможности судебной защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: правозащитная деятельность, права и свободы человека и гражданина, судебная защита, органы судебной власти, конституционная реформа правосудия.

Korniyenko Petro. Courting as a Priority Form of Advocacy in Ukraine

The article is devoted to judicial forms of protection of the rights and freedoms of man and citizen as an important part of human rights in Ukraine. The provisions of the current procedural legislation, comparing approaches to securing the possibility of recourse to court to protect the rights and freedoms are analyzed in the article. Theoretical views on judicial protection of human rights as part of the mechanism in Ukraine are also studied. Particular attention is drawn to the constitutional reform of justice in Ukraine, especially its impact on the implementation and the possibility of judicial protection of rights and freedoms of man and citizen.

Key words: advocacy, rights and freedoms of man and citizen.

Важливе місце у забезпеченні права на судовий захист українців належить конституційним гарантіям, тобто правовим умовам і засобам, передбаченим Основним Законом України, за допомогою яких досягається відновлення порушених прав людини і громадянина. Саме судова форма захисту суб'єктивних прав, законних інтересів людини має набувати пріоритетного характеру. Адже саме вона найбільш природньо забезпечує максимально ефективний захист людини та громадянина, гарантується Конституцією України (ст. 55) та відповідним галузевим законодавством.

Ефективний захист прав і свобод людини і громадянина в рамках здійснення правозахисної діяльності забезпечують суди загальної юрисдикції, які вирішують переважну більшість проблем, пов'язаних з порушенням прав та свобод людини і громадянина. Очевидно, що на забезпечення ефективного поновлення у правах компетентними національними судами порушених основних прав людини і спрямована ст. 8 Загальної декларації прав людини. Дані принципи забезпечені в Україні закріпленням в Основному Законі відповідних положень про захист прав та свобод людини і громадянина судом, здійсненням правосуддя виключно судами, недопустимості як делегування, так і привласнення цього повноваження судів іншими органами чи посадовими особами, поширення юрисдикції судів на всі правовідносини у державі (статті 55, 124 Конституції України)¹.

Зокрема, відповідно до ст. 55 Конституції України саме на суди покладено завдання захисту прав і свобод людини. Також, як передбачено ст. 124 Основного Закону, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Для судового захисту громадянину гарантується право в порядку, встановленому законодавством, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин. А відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною (ст. 3, 15 Цивільного процесуального кодексу України)².

Згідно із ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в

¹ *Омельяненко Г.* Питання захисту конституційних прав людини у кримінальному судочинстві України // *Право України.* 1997. №3. С. 15.

² *Цивільний процесуальний кодекс від 18 березня 2004 року № 1618-IV (із змінами та доповненнями)* // *ВВР України.* 2004: № 40-41, 42. Ст. 492.

тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Ст. 1 Господарського процесуального кодексу передбачає, що підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (далі - підприємства та організації), мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Якщо ж особа вважає, що її права порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення, то вона має право звернутися або безпосередньо до суду, або до органів, до компетенції яких належить попереднє розслідування злочину – поліції або прокуратури. Висновки цих органів також будуть піддані оцінці судом, крім випадків, передбачених законодавством. Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура³.

Питання доступу до правосуддя з метою захисту прав людини детально та неодноразово розглянуте Конституційним Судом України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012 зазначено про те, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини (статтях 1, 2, 7).

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

³ Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (із змінами та доповненнями) // ВВР України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.

У Рішенні від 30 січня 2003 року N 3-рп/2003⁴ у справі про розгляд судом окремих постанов слідчого та прокурора Конституційний Суд України зауважив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (абзац десятий пункту 9 мотивувальної частини).

У Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп у справі за зверненням жителів міста Жовті Води Конституційний Суд України зазначив, що суд не може відмовити у правосудді, якщо ущемлюються права і свободи громадян, інакше це було б порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене⁵.

Однак суд не застрахований від помилок, зловживань чи інших чинників, які призводять до неповного дослідження обставин справи чи інших дій, що призводять до ухвалення неправильних рішень. А відтак процесуальним законодавством передбачена можливість оскарження рішення в порядку апеляційного чи касаційного провадження. Передбачене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) не вимагає від держав засновувати апеляційні або касаційні суди. Разом з тим там, де такі суди існують, гарантії, що містяться в статті 6 Конвенції, повинні відповідати, зокрема, забезпеченню ефективного доступу до цих судів для того, щоб учасники судового процесу могли отримати рішення, яке стосується їх «цивільних прав та обов'язків» (пункт 65 Рішення у справі «Гофман проти Німеччини» від 11 жовтня 2001 року та пункт 122 Рішення у справі «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 року)⁶.

У науковому середовищі поширена думка про те, що серед різноманітних механізмів захисту та забезпечення прав і свобод людини найбільш важливим та дієвим є судова форма захисту, яка є вищою конституційною формою

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 № 3-рп/2003. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 № 9-зп. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Рейніша Леоніда Валерійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2014 № 4-пп/2014. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14/paran29#n29>

захисту прав і свобод людини, що забезпечується державою⁷. Судова форма завдяки інструментарію та засобам, які вона використовує та якими наділена, є фактично можливістю встановлення істини у справах і дозволяє на основі цього правильно застосовувати норми матеріального права, правильно вирішувати справи по суті⁸.

Важливість та необхідність останньої підкреслюються не лише в такому міжнародному документі, як Пакт про громадянські та політичні права, а й у Загальній декларації прав людини (стаття 8). Хоча, беручи до уваги ці міжнародно-правові акти, слід пам'ятати, як пише В.Карташкін⁹, те, що всі їх норми щодо захисту судовою владою прав людини є лише декларуванням найзагальніших нормативних та процесуальних питань її діяльності, як, наприклад, рівність всіх перед судом, право на захисника, право використовувати безплатну допомогу перекладача тощо. Однак важливі питання системи судових органів та порядку їх функціонування визначаються в національному законодавстві кожної окремої країни.

Варто також звернути увагу, що в процесі захисту прав людини судова влада виступає як одна з гілок державної влади, від імені держави. Однак підпорядкування судової влади законодавчій та виконавчій влад виключається визнанням у якості надважливого та основного державного принципу саме першочерговості та пріоритетності прав і свобод людини. Фактично держава сама визнає принцип пріоритетності прав людини.

Також держава створює умови для забезпечення та непорушення прав людини шляхом створення незалежного, неупередженого, позаполітичного і позаідеологічного правосуддя. Р.Мюллерсон¹⁰ вказує, що права людини перестають бути предметом державного перегляду чи перетворення, а сама особа отримує різноманітні можливості контролю за діяльністю органів влади, в тому числі шляхом звернення до відповідного суду за захистом своїх прав.

Згідно з Конституцією України держава зобов'язується захищати гідність людини у всіх сферах, чим фактично декларує непорушність принципу пріоритету прав і свобод людини. Стаття 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Дане формулювання цілком підтверджує тезу про те, що людина у її взаємодії з державною владою виступає не як об'єкт досягнення державою відповідних цілей, а як рівноправний партнер, який наділений можливістю

⁷ Шевчук П.І. Історичні аспекти розвитку принципу змагальності в судовому процесі // Вісник Верховного Суду України. 2000. №1 (17). С. 30.

⁸ Тараненко С. Механізм захисту громадянами прав і свобод під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення // Право України. 1998. №11. С. 141.

⁹ Карташкін В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва: ИГП РАН, 1995. С. 120.

¹⁰ Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. Москва: Юридическая литература, 1991. С. 42-44.

захищати свої права всіма не забороненими законами засобами (стаття 55 Конституції України) і оскаржувати в суді дії чи бездіяльність органів державної влади. Відтак закріплене конституційне право на судовий захист, з юридичної точки зору, є фактично гарантією щодо всіх інших прав і свобод людини.

Як судова, так законодавча і виконавча влада становлять єдину систему державної влади. Логічно припустити, що правозахисна діяльність тією чи іншою мірою становить важливу частину функціоналу та принципів роботи будь-якого державного органу, незалежно від поставлених йому завдань та місця у державному апараті. Варто також мати на увазі, що не тільки органи судової влади зобов'язані керуватися принципом пріоритетності забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а й усі державні органи без винятку. Стосовно ж проблеми співставлення повноважень виконавчої та судової гілок влади варто згадати думку В. Шишкіна¹¹ про те, що сила виконавчої влади полягає не в тому, аби перебувати «над» судовою владою і законом, а в тому, щоби його виконувати, дотримуючись загальних конституційно-правових норм.

Безпосередньою формою захисту прав людини, здійснюваного судовими органами, є процес судочинства, точніше, діяльність судів, яка здійснюється ними згідно з передбаченими законодавством процесуальними положеннями і полягає у розгляді та вирішенні конфліктів, пов'язаних з дійсним або удаваним порушенням норм цивільного, кримінального, адміністративного чи інших галузей права¹².

Варто звернути увагу і на той факт, що у багатьох випадках на стан судового захисту прав людини в Україні, як зауважує О. Сосніна¹³, впливає ціла низка факторів, які не пов'язані з правовими питаннями, зокрема соціальні, політичні та економічні, які суттєво видозмінюють змістовне наповнення та власне ефективність захисту прав людини. Не можна ігнорувати той факт, що громадяни України не завжди можуть звернутися до суду та захистити свої права внаслідок таких факторів, як дорожняча якісних послуг представників, розмір судового збору, часта зміна законодавства, а відтак можливість пропуску процесуальних строків. З даного приводу варто пригадати Резолюцію №78(8) «Про юридичну допомогу і консультації», прийняту Комітетом міністрів Ради Європи 2 березня 1978 року¹⁴, в якій було вказано, що «ніхто не може бути позбавлений в силу перешкод економічного характеру можливості судового захисту своїх прав у будь-яких судах, що є правомочними виносити рішення з цивільних, адміністративних, соціальних, господарських і податкових справ». Серед негативних факторів фактично обмеженого доступу до правосуддя можна згадати судову тяганину

¹¹ *Шишкін В.* Змагальність – принцип судочинства в демократичному суспільстві // *Право України.* 1999. №12. С. 20.

¹² *Кравченко В.В.* Конституційне право України. Київ: Атіка, 2000. С. 226.

¹³ *Сосніна О.В.* До питання щодо юридичної захищеності прав людини. // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали III регіональної наукової конференції.* Львів: Львівськ. держ. ун-т, 1997. С.41.

¹⁴ *Резолюція №78(8) «Про юридическую помощь и консультации»* принята Комитетом министров Совета Европы 2.03.1978 // *Российская юстиция.* 1997. № 6. С.3.

(засоби запобігання цього негативного явища запропоновано частиною III «Про спрощення судових процедур» Рекомендації №R(87)18, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 17 вересня 1987 року¹⁵), зневіру в можливості справедливого вирішення справи, відсутність дієвих механізмів виконання судових рішень тощо.

Проголошуючи та утверджуючи основоположні права та свободи людини, держава покладає на себе юридичні та моральні зобов'язання гарантувати ці права. Йдеться не тільки про унормування їх у Конституції та законах України, але й про реальне забезпечення реалізації та захисту всіма організаційно-правовими способами і засобами, наявними у державі та в громадянському суспільстві. Визначальна місія у механізмі утвердження та захисту прав людини нині належить спеціально уповноваженим державою суб'єктам правозахисної діяльності.

Щодо правового статусу вищезгаданих суб'єктів, то у 2014-2016 рр. в Україні відбулися правові реформи, результати яких дозволяють оптимістично дивитись вперед у напрямку оптимізації конституційних основ правозахисної діяльності. Так, 2 червня 2016 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»¹⁶, який докорінно змінює конституційні основи судоустрою та судочинства в Україні, а також створює умови для посилення механізмів судового захисту конституційних прав і свобод людини. На наш погляд, це буде забезпечено оптимізацією інстанційної системи судів загальної юрисдикції в Україні, яка з 4-ланкової трансформується в 3-ланкову, що зменшить час на винесення остаточного судового рішення. Також судова реформа, яка нині запроваджується в Україні, передбачає запровадження приватних судових виконавців, що створить конкурентне середовище на ринку послуг щодо виконання судових рішень і відповідно сприятиме своєчасному виконанню судових рішень, пов'язаних з поновленням порушених прав і свобод людини.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів»¹⁷ визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Згідно із ст. 1 Закону судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

Отже, суди в Україні є основною організаційно-правовою гарантією

¹⁵ Рекомендація №R(87)18 принята Комитетом министров Совета Европы 17.09.1987 // Российская юстиция. 1997. № 8. С.4.

¹⁶ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>

¹⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

конституційних прав людини і громадянина та важливим суб'єктом правозахисної діяльності України. Поступове трансформування судової влади та її нове позиціонування вселяє впевненість у реальність демократичних перетворень. Завданням конституційного права є підтримка судової влади у здійсненні нею правозахисної діяльності для того, щоби вона нарешті перейшла від оптимістичних очікувань до дієвих гарантій виборених Українським народом прав і свобод для кожного.

Korniyenko Petro. Courting as a Priority Form of Advocacy in Ukraine

An important role in ensuring the right to judicial protection belongs to the Ukrainian Constitutional guarantees, the legal conditions and means provided by the Fundamental Law of Ukraine, with the help of which restoration of violated human and civil rights are achieved. This form of judicial protection of subjective rights in our country, legal interests and duties of man, no doubt, has to take priority. After all, it is most naturally provides the most effective protection of man and citizen guaranteed by the Constitution of Ukraine (Art. 55) and the relevant sectoral legislation. Effective protection of human rights and civil rights in the implementation of advocacy provide general courts that solve the majority of problems associated with the violation of the rights and freedoms of man and citizen. Obviously, in order to ensure an effective remedy by the competent national tribunals violated basic human rights the Art. 8 of the Universal Declaration of Human Rights is aimed. These principles are provided in Ukraine by fixing the Basic Law of the relevant provisions on the protection of rights and freedoms and civil court, the administration of justice exclusively by courts inadmissibility as delegation and assignment of powers of courts other bodies or officials, distributing jurisdiction of the courts for all legal in the state (Art. 55 and 124 of the Constitution of Ukraine).

Particularly, in accordance with Art. 55 of the Constitution of Ukraine, the courts are tasked to protect the rights and freedoms. Also, according to the Art. 124 of the Basic Law - justice in Ukraine is carried out exclusively by the courts. Delegation of court functions by other bodies or officials are not allowed. Courts have jurisdiction for any legal dispute and any criminal prosecution. In certain cases courts hear other legal cases. Law can be defined as a mandatory pre-dispute settlement procedure. The people directly involved in the administration of justice through jury.

Key words: advocacy, rights and freedoms of man and citizen, legal protection, judicial authorities, the constitutional reform of justice.